

PODSTATA A VÝZNAM PRAKTICKÉ ETIKY

JIŘÍ KÁNSKÝ, Katedra filozofie a dejín filozofie FF UK, Bratislava

KÁNSKÝ, J.: The Nature and the Meaning of Practical Ethics.
FILOZOFIA 49, 1994, No 5, p. 292.

The difference of applied and general ethics is given by following reasons: applied ethics is less universal, it takes to a greater extent into account the concreteness of situation, it is more exact, its basic concepts can be directly confronted with the moral experience, it can draw on results of special scientific disciplines, it is closer to praxis, it presupposes cooperation of experts from different fields. To underline is its relation to the process of education.

Zatímco zájem o filozofii je v široké veřejnosti ve vyspělých průmyslových zemích Evropy v posledním desetiletí minimální (zůstává daleko pozadu za esoterikou a jinými sférami zájmů a zálib) a v úzkých kruzích inteligence se zpravidla omezuje na znalost několika tezí klasiků filozofie a současných „hvězd“, u etiky je tomu naopak. Etika, jako jedna z filozofických disciplín, nepoutá však tuto zvýšenou pozornost svou obecnou, filozofickou etikou, ale etikou praktickou, aplikovanou. Příčiny neobyčejně rychlého rozvoje a zvláště zájmu o ni jsou: a) ve vzniku globálních problémů a jejich mravních stránek a morálních dosahů; b) v rychlém a částečně chaotickém prolínání různých současných kultur; c) v rozkolísanosti morálních hodnot a v jejich nedostatečnosti v současném evropském kulturně-hodnotovém okruhu, k níž přispívá v nemalé míře i vznik celé řady zcela nových jevů, které je třeba nově morálně hodnotit (zvláště v profesní sféře). To vše působí trvale na vědomí společnosti, která nenalézá dostatečnou a jednoznačnou oporu v převládající morálce (v naší kultuře), ale ani v různých etických koncepcích, značně vzdálených v jejich filozofických rovinách od aktuálních (a pohotového řešení vyžadujících) současných závažných mravních problémů.

Proto i při vyučování etiky (a „etické výchově“) bylo by nedostatečné ulpět jen na sebelepším objasňování principů a hodnot filozofické etiky bez přechodu k aplikované etice. Právem by se student zeptal: Ale jak mám na tomto základě řešit své nové morální problémy jako občan, syn, pacient, volič atd.?

Je však rozlišování mezi filozofickou a praktickou etikou, které se vžilo zvláště od publikování základní práce tohoto charakteru od P. Singera [1], oprávněné? Vždyť téměř ve všech etických pracích v minulosti nalézáme nejen „příklady“ objasňující či dokumentující určitou etickou koncepci, ale často i hlubší reflexe morálních problémů praxe. Proto Kurt Bayertz ([2], 8, 12) upozorňuje, že jednostranná orientace etiky 19. a 20. století (vlivem kantiánství a metaetiky) na základní, filozofické problémy etiky byla jen vybočením z celkové vývojové linie zájmu a rozvoj praktické etiky dnes není ničím novým, je to „jen“ její znovuoživení. Použití slova „jen“ v úvodovkách je tu záměrné, neboť je velký kvalitativní rozdíl v šíři záběru současné praktické etiky i v jejich praktických důsledcích pro život společnosti. Není tudíž pouze aplikovanou etikou filozofickou, jak si dále ukážeme.

Pokud jde o vymezení okruhu témat praktické etiky, snad nejobsáhlejší jejich přehled podávají Georg Meggle a Christoph Fehige: práva (občanů, živočichů, vlastnická práva, svo-

boda tisku, lidské práva, paternalismus ve vztahu k dětem a k invalidům, občanská neposlušnost, rovnost, kompenzace, IQ rozdíly, mladá generace, pornografie), život a smrt (potraty, trest smrti, eutanazie, zabíjení novorozenců, kritérium hodnoty života, transplantace orgánů, vegetariánství, pitvy), reprodukce, genetika, medicína (umělé oplodňování, genetické inženýrství, eugenika, oplodnění in vitro, reprodukční techniky, výběr pohlaví, náhradní mateřství methadon, paternalismus v medicíně, sdělení pravdy pacientovi, trh s krví), sociální otázky (původní obyvatelstvo, AIDS a protiakce, computerová etika, diskriminace všeobecná i ve vztahu muži – ženy, etika životního prostředí, svoboda vědy, rodina a její status, budoucí generace, zdravotní politika, příjmy, informační politika, spravedlnost, odpovědnost, media, nukleární technologie, chudoba v civilizovaném světě, profesní etiky, tresty, zobrazování násilí, technologie, doprava, vztah individuálního a veřejného, neutralita univerzit, městské plánování, právo a povinnost k práci, nezaměstnanost), mezinárodní vztahy (obchodní etika, etika vojenství, nukleární zbraně, etika politiky, rasismus a anti-rasismus, reparace, asyl, třetí svět, etika války), životní styl (přátelství, láska, smysl života, mravnost z přinucení, odpovědnost dělníků, filozofů a vědců, sex, sebevraždy, dobrovolné akce) ([3], 291-92).

Autoři sami upozorňují, že tento přehled problematiky je neúplný a můžeme dodat, že i členění je nelogické. Je to vlastně jen ilustrace (pro laiky), která naznačuje, jak se neustále setkáváme s problematikou praktické etiky – ale nevysvětluje, proč nám tu nepostažuje filozofická etika. Podobný postup volí Annemarie Pieper, když charakterizuje jednotlivé disciplíny aplikované etiky (lékařská etika, bioetika, hospodářská etika a j.) a částečně uvádí jejich tematiku ([4], 83-96).

Blíže ke sporným otázkám pouhé aplikace principu a hodnot filozofické etiky na zmíněné problémy všedního dne vede objasnění K. Bayertze [2], který deduktivně-hierarchicky člení morální soudy do čtyř rovin: dvě nejvyšší, obsahující etické principy (např.: „miluj bližního svého jako sebe samého“, „nezpůsob bližnímu žádnou škodu“), pak rovinu všeobecných pravidel omezené šíře platnosti („je nemorální ohrožovat ostatní účastníky dopravního provozu) a rovinu jednotlivých morálních soudů ke konkrétním případům („tento manévr předjíždění je nemorální“), aplikovaná etika se zabývá jen dvěma posledními rovinami. Takto dospíváme k prvému znaku odlišnosti aplikované etiky oproti etice filozofické:

1. Podstatně nižší stupeň obecnosti morálních soudů a norem, které se vztahují jen na určitý typ případů či pouze na jediný konkrétní případ.

2. Daleko větší role konkrétní situace, která se projeví i v komplikovanosti méně obecných, typických mravních situací a případů, kdy jednoznačný protiklad dobra a zla je většinou výjimkou, kdy je nutnost volit to nejlepších z reálně možného (či nejmenší možné zlo z hrozícího zla); převažovat tu tedy bude výsledné hodnocení „správné“, či „nesprávné“ spolu s bližším zdůvodněním.

3. Kvalitnější poznání konkrétní situace (ve smyslu relativně úplného poznání podstatných faktorů a tendencí relevantních pro morální hodnocení), které je při etickém rozboru akceptované, má pak větší či menší vliv na (tolik diskutovanou) vědeckost etiky; zároveň však vzhledem k neúplnosti poznání konkrétní situace vždy tu zůstává i určité riziko, že naše hodnocení bude později shledáno ne zcela správné, ba možná přímo nesprávné.

4. Nutnost rozboru konkrétní situace přivádí i k obsahové a logické analýze základních etických pojmů a principů (např.: výklad obsahu a smyslu, hranice působnosti, podmíněnost atd.); tím se následně může dokazovat např. jejich přílišná obecnost (a tudíž možnost využití ve zcela protikladných výsledných hodnoceních), nedostatečnost, nepoužitelnost při nových jevech v mravní sféře a j.; praktická etika je takto nejen odvozovaná z filozofické etiky, ale je zároveň i jejím korektivem.

5. Praktická (aplikovaná) etika zůstává vždy v obsahovém a logickém sepětí s určitým filozoficko-etickým směrem nebo koncepcí, ve kterých nalézá své obecné zdůvodnění; není správné očekávat, že se tato skutečnost neprojeví v některých otázkách, kde přes souhlasné

poznatky empirických věd nedojde ke shodě (příznačný je např. problém antikoncepce nebo potratu, kde neotomistická etika preferuje bezvýjimečně jednoznačné morální odsouzení, a proto lékaři, kteří se jí řídí, nepřistoupí v žádném diskursu na nějaký konsens, bez ohledu na konkrétní situace a empirické vědecké poznatky); proto i použití metody diskursní etiky má v rámci aplikované etiky své meze, dané např. i vlivem nevědomé emocionální ovlivněnosti z raného dětství.

6. Praktická etika není pouze aplikovanou etikou, neboť se přímo setkává se zcela novými mravními problémy, které není možné eticky řešit pouhou aplikací principů či vžitých hodnot, protože sama tato aplikace je rozporná (oplození in vitro, pravdivost reklamy, míra obchodního či státního tajemství a pod.), případně evidentně nemožná; přesto je potřebné tyto nové problémy řešit a hodnotit. Takto zpětně dává praktická etika impulzy etice filozofické pro obecnější řešení těchto nových jevů (např. problematika potratů vyvolává upřesnění otázky, kdy je už, či ještě není člověk člověkem a kdy je a či vůbec je pouze živočichem).

7. Řešení morální stránky jednotlivých případů či typu případů poskytuje možné etické východisko či zdůvodnění pro přiměřený postup, normu a pod. v legislativě, dílčích nařízeních, při vyučování a výchově a j. Praktická etika tak přímo překračuje své hranice teoretické disciplíny, zasahuje zřetelně a citelně do života jak jednotlivců, tak i sociálních institucí a organizací, zahrnuje v sobě individuální i sociální etiku.

8. Z výše uvedeného vyplývá i daleko větší význam normativnosti v praktické etice (zatímco filozofická etika ji buď přímo odmítá, anebo jsou její kodexy norem příliš všeobecné, a tudíž vyžadující obsáhlejší vysvětlování). Dokonce v profesních etikách je neobyčejně silně volání po kodexech etiky jednotlivých povolání (či jejich skupin), vyvolané praktickou potřebou mít kdykoli přístupnou rychlou a stručnou orientační pomůcku při rozhodování, které často musí proběhnout v několika minutách.

Samozřejmě, vytváření různých kodexů profesních etik není cílem profesních etik ani praktické etiky jako celku. Tyto kodexy vyjadřují jen étos povolání, nikoli jeho etiku ([6], 19). Totéž ovšem platí i pro podobné kodexy morálních pravidel rodiny, občanských sdružení atd. Nenahrazují tudíž etický rozbor problému, jen urychlují základní hodnotovou orientaci na nižších stupních obecnosti daného problému.

Zatímco ve filozofické etice se jako rozhodující přínos oceňuje především originalita řešení či způsobu výkladu některého ze základních obecných problémů (jejichž množství je více-méně stabilní a nevelké), pak v aplikované etice je to optimální teoretické reálné řešení (z aspektu morálního hodnocení) méně obecného problému v dané konkrétní situaci.

Vymezená specifičnost praktické etiky vyvolává otázku, kdo se jí má zabývat. Význam této otázky vyplývá z dříve uvedeného těsného sepětí aplikované etiky s konkrétním „místem“ její aplikace, především teoretickou disciplínou zkoumající dotýčnou sféru skutečnosti. V praxi se nám vynořuje jako problém (někdy i spor), mají-li např. lékařskou etiku rozvíjet lékaři, či filozofové – etici. Zcela záměrně tu uvádím právě tento příklad, protože je všeobecně známá nedůtklivost lékařů na „zasahy“ do jejich oboru „laiky“ (z hlediska medicíny); je to sice nedůtklivost či opatrnost plně pochopitelná – ale představme si, že problémy lékařské etiky řeší jen komise lékařů či jednotlivci z nich: mají vůbec základní znalosti z dějin etiky (i ty mají nejednou podnětný význam, jak ukázal např. D. Birnbacher ([5], 245-260), z filozofické etiky, mají axiologický základ pro své hodnotové orientace? Argumentují ctí –, ale k jakému jejímu pojetí se hlásí? –, morálností (jaké kritérium uznávají?), potřebou dodržovat morální normy (jak vznikají vzhledem k morální deskripci?) – ale konzistentní filozoficko-etické východisko a základ jim nejednou chybí. Totéž ovšem platí i pro ostatní obory, at' už v rámci profesních etik, anebo u obsáhlejších disciplín.

Zřejmě je praktická etika vhodným polem pro vzájemnou spolupráci vědců- specialistů s filozofy-etiky. Většinou jen takto mohou optimálně dospět k novým řešením a předejít chybám a jednostrannostem. Ostatně ve prospěch této spolupráce, at' už ve formě týmu nebo

vzájemně konzultujících jednotlivců, svědčí i dosavadní evropské zkušenosti, přehled o „specialistech“ na praktickou etiku, jejich pracích a o takto zaměřených pracovištích [7].

Aplikovaná etika by se měla stát samozřejmou součástí odborné kvalifikace v řadě povolání, proto je žádoucí, aby byla učebním předmětem na středních odborných školách a na školách vysokých. Na Slovensku v posledních letech se začíná ve větší míře přednášet na jednotlivých fakultách či univerzitách část praktické etiky (lékařská etika, pedagogická etika, etika novináře, etika práva, hospodářská etika, etika techniky). Vzniká při tom problém, jak při tomto výkladu nahradit chybějící znalosti studentů z filozofické etiky (zde je možné volit různý pedagogický postup) a jak neopomíjet významné disciplíny přesahující jeden studijní obor (bioetika, etika vědecké práce, ekologická etika, etika politiky). Zejména u této druhé skupiny disciplin praktické etiky je významný její přínos pro vytváření občanského svědomí a aktivit (etická problematika lidských práv, ochrany zvířat a jejich práv, sociální spravedlnost atd.). Tento občanský význam a dosah praktické etiky by se měl podle mého názoru výrazně uplatnit i v osnovách a učebnicích etiky pro základní a střední školy (bez ohledu na úřední pojmenování příslušného školního předmětu), a to jak pro svůj pozitivní dosah, tak i jako teoretická prevence proti zneužívání neznalostí praktické etiky při ideologické, hospodářské či politické manipulaci.

Hlavní význam praktické etiky tkví v tom, že v důsledku své specifčnosti umožňuje vzájemnou spolupráci odborníků různých světových názorů a filozofických směrů či koncepcí. Ne sice ve všech případech je možné dojít přes tyto výchozí rozdíly ke shodě, ale velmi často je reálně možné dospět ke shodnému morálnímu hodnocení a následnému řešení, i když jeho konečné ideové, filozofické zdůvodnění zůstane rozdílné, někdy i protikladné (na morálním hodnocení a z něho vyplývajících postojů k určitému postupu při ochraně jihoamerického pralesa, zabezpečení Antarktidy před ekologickým znečištěním atd. se shodnou např. neotomisté, současní utilitaristé i zastánci materiálně hodnotové etiky, jejich obecná, filozofická zdůvodnění budou ovšem značně rozdílná).

Při promyšlení možné a reálné působnosti praktické etiky, jejího skutečného působení na lidské vědomí a činy, zřejmě dospějeme k poznání, že v porovnání s etikou filozofickou je sice její filozofický vliv co do šíře menší, ale o to větší, důraznější je její vliv v adekvátní sociální skupině (např. lékařské etiky v profesní skupině pracovníků ve zdravotnictví). Podobně i sankcionování je mnohem důslednější a citelnější, neboť běžná anonymita moderní společnosti je tu překonávána nutnými osobními vztahy i zveřejňujícími zásahy i praktickými opatřeními některých institucí, mnohdy i mezinárodních (od profesních komor a spolků až po Amnesty International).

Praktická etika svým současným velkým rozvojem a odezvou v naší kultuře napomáhá i při řešení celkové morální krize a vytváří v praxi dobrý teoretický základ pro vzájemnou spolupráci lidí jak uvnitř určitých sociálních a profesních skupin, tak i mezi nimi.

LITERATURA

- [1] SINGER, P.: *Practical Ethics*. Cambridge 1979.
- [2] BAYERTZ, K.: *Praktische Philosophie als angewandte Ethik*. In: Bayertz, K. (vyd.): *Praktische Philosophie*. Reinbek bei Hamburg 1991.
- [3] MEGGLE, G. – FEHIGE, CH.: *Plädoyer für Praktische Ethik in Deutschland*. In: Seebohm, Th. M. (vyd.): *Prinzip und Applikation in der praktischen Philosophie*. Mainz 1990.
- [4] PIEPER, A.: *Einführung in die Ethik*. Tübingen 1991.
- [5] BIRNBACHER, D.: *Schopenhauers Idee einer rekonstruktiven Ethik und die moderne Medizin-Ethik*. In: Seebohm, Th. M. (vyd.): *Prinzip und Applikation in der praktischen Philosophie*. Mainz 1990.
- [6] LENK, H.: *Zwischen Wissenschaft und Ethik*. Frankfurt n. Mohanom 1992.
- [7] MEGGLE, G. – RIPPE, K. P. – WESSLS, U. (vyd.): *Almanach der Praktischen Ethik*. Opladen 1992.